

DOI 10.15407/sociology2020.02.024
УДК 303.223

ЄВГЕН ГОЛОВАХА,

доктор філософських наук, завідувач відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

YEVHEN GOLOVAKHA,

Doctor of Sciences in Philosophy, Head of the Department of Methodology and Methods of Sociology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

golos100@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2961-1262>

СЕРГІЙ ДЕМБИЦЬКИЙ,

доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

SERHII DEMBITSKYI,

Doctor of Sciences in Sociology, Leading Research Fellow at the Department of Methodology and Methods of Sociology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

e-forge@me.com

<https://orcid.org/0000-0002-7958-3557>

ОКСАНА ЖУЛЕНЬОВА,

кандидат соціологічних наук, молодший науковий співробітник відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

OKSANA ZHULENIOVA,

Candidate of Sciences in Sociology, Research Fellow at the Department of Methodology and Methods of Sociology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

oksana.zhuleneva@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2762-7092>

ТЕТЯНА ЛЮБИВА,

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

Цитування: Головаха, Є., Дембіцький, С., Жуленьова, О., Любива, Т. (2020). Методики дослідження адаптації, інклюзії та зміни ідентичностей за умов масових міграцій: розроблення та апробація. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 24–41.

TETIANA LIUBYVA,

Candidate of Sciences in Sociology, Research Fellow at the Department of Methodology and Methods of Sociology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

tlubivaya@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-5902-7046>

Методики дослідження адаптації, інклюзії та зміни ідентичностей за умов масових міграцій: розроблення та апробація

За умов загострення міграційної кризи в Україні та Європі виникає необхідність у створенні та апробації надійних інструментів дослідження феноменів адаптації, інклюзії та зміни ідентичностей, зумовлених масовими міграційними процесами. Це потребує апробованого інструментарію, який враховував би специфіку сучасних міграційних процесів і був релевантним для вивчення особливостей сприйняття та оцінювання своєї життєвої ситуації з боку зовнішніх та внутрішніх мігрантів в українському суспільстві. Метою дослідження, результати якого віддзеркалені в цій статті, було: розробити інструментарій соціологічного дослідження адаптації, інклюзії та ідентичностей, пов'язаних із зазначеними масовими міграціями; здійснити тестування розробленого інструментарію; вивчити можливості та обмеження застосування розроблених методик.

Концептуальними засадами дослідження обрано теоретичні положення про соціальну адаптацію, ідентичності та соціальну інклюзію, обґрунтовані в роботах співробітників відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України [Паніна, 2007; Головаха, Паніна, 2007; Ivaschenko-Stadnik, 2017]. Завдяки цим дослідженням вдалося визначити феномени адаптації, ідентичностей та інклюзії в контексті масової міграції та окреслити показники, які можуть свідчити про рівень адаптації, інклюзії та зміни ідентичностей мігрантів в нових умовах існування.

Операціоналізація показників

Одним із визначальних показників становища мігрантів у новому соціальному довір'ї є рівень соціальної адаптованості. Адаптацію до наявної соціальної ситуації слід розглядати як стан “психосоціального балансу”, який виникає у тому випадку, коли людина, що змінює соціальний статус та відповідні ролі, пристосовується до нової ситуації.

Операціоналізація показників адаптації мігрантів здійснювалася на підставі вирізнення головних сфер життя людей, в яких вони могли нести певні втрати в результаті міграцій, і з'ясування того, якою мірою мігранти почувалися гірше чи краще в певних царинах життя після зміни місця проживання. З цією метою застосовано п'ятибальну порядкову шкалу від 1 — умови

життя істотно погіршилися до 5 — умови життя істотно поліпшилися (див. Додаток 1). У результаті теоретичної операціоналізації зміну ідентичності було визначено як відчуття себе своїм чи чужим як члена певної соціальної групи, що виникає у мігранта на новому місці проживання. Для вимірювання запропоновано п'ятибальну шкалу, де 1 — почувається чужим, 2 — радше чужим, 3 — важко сказати, своїм чи чужим, 4 — радше своїм, 5 — своїм. Соціальну інклюзію ми розглядали у двох вимірах: 1) пасивна інклюзія — можливість розраховувати після переселення на допомогу з різних джерел; 2) активна інклюзія — готовність до включення в активну діяльність в різних сферах життя. В обох випадках використовувалися п'ятибальні порядкові шкали. Для пасивної інклюзії використовувалася шкала від 1 — “не можу розраховувати на допомогу” до 5 — “можу розраховувати” (див. Додаток 3). Для активної інклюзії використовувалася шкала від 1 — не готовий (до активних дій) до 5 — готовий (див. Додаток 4).

Дизайн пілотажного дослідження

Враховуючи особливу актуальність проблем міграцій, пов'язаних зі становищем внутрішньо переміщених осіб (ВПО), апробацію методик було проведено на представниках саме цієї категорії мігрантів. Відповідно, для пілотажного дослідження цільову групу було визначено як внутрішньо переміщених осіб, чий міграції пов'язані з воєнними подіями, які відбулися на Донбасі. Такі особи мали змінити місце свого проживання не раніше, ніж у 2014 році.

Онлайн-анкета у програмному забезпеченні Lime Survey включала блоки запитань про ідентичність, інклюзію, адаптацію, проблеми пристосування до нових умов, соціальне самопочуття, психологічний дистрес, а також низку фактологічних і соціально-демографічних запитань, на підставі яких можна визначати, чи респондент належить до цільової групи. Анкета була доступна двома мовами — українською і російською.

З огляду на те, що інструментом збирання інформації була онлайн-анкета, вибірку було побудовано, виходячи з міркувань, що ВПО мали прямо отримувати посилання на анкету. Було використано комбінацію двох методів рекрутингу респондентів:

1. Запрошення до опитування ключових інформантів — ВПО, з якими члени дослідницької команди мали контакт. Після цього ключові інформанти мали надіслати посилання на анкету своїм друзям, родичам, знайомим, які також підпадали під визначення цільової групи.
2. Розповсюдження анкети через громадських активістів і, відповідно, через організації, що займаються проблемами внутрішньо переміщених осіб.

Серед анкет, цілковито заповнених і взятих до аналізу ($N = 199$), переважна більшість були надіслані або через соціальну мережу Facebook, або через сайт Всеукраїнської асоціації переселенців. Загалом початково в опитуванні взяли участь 359 респондентів, тож результативність цього етапу опитування сягнула близько 55%.

Опитування проходило протягом 1–26 червня 2019 року.

Середній вік респондентів — 43,3 року. Відсоток жінок у вибірці становив 64,8%, чоловіків — 35,2%.

Для перевірки валідності методик було використано як класичний дизайн [Miller, Salkind, 2002; DeVellis, 2016], так і досвід розроблення та адаптації соціологічного інструментарію, набутий співробітниками відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України [Паніна, 1998; Головаха, Горбачик, Любивая, Панина, Урсуленко, 2007; Горбачик, Любива, Нікітіна, 2015; Дембіцький, 2019].

Факторна та конструктна валідність методик

Факторну валідність перевірено шляхом конфірматорного факторного аналізу із використанням методу діагонально зважених найменших квадратів (Diagonally Weighted Least Squares — DWLS). Якість факторних моделей оцінено на підставі таких показників: значення χ^2 , величина середньоквадратичної похибки апроксимації (RMSEA), значення порівняльного індексу відповідності (CFI) та індексу Такера-Льюїса (TLI). Як порогові значення були прийняті: відношення значення χ^2 до ступенів свободи менш як 5, RMSEA менш як 0,05 та CFI, TLI більш як 0,95. Аналіз зв'язку між факторами, а також між факторами та індикаторами, здійснений за допомоги поліхоричної кореляції. У випадках, коли однофакторне рішення демонструвало незадовільну якість, ми звернулися до проведення експлораторного факторного аналізу (метод повторних головних осей або головних компонент, тип обернення — “varimax”), після чого факторну структуру перевіряли знову з новою кількістю факторів.

Перевірка конструктної валідності реалізована із використанням коефіцієнта кореляції Пірсона. У випадку багатфакторних рішень конструктна валідність проаналізована як для загального адитивного значення методики, так і для адитивних значень індикаторів окремих факторів. В якості контрольних методик конструктної валідизації використано індекс психологічного дистресу SCL-9-NR та скорочена версія Інтегрального індексу соціального самопочуття (ІСС–20).

Усі розрахунки проведено за допомоги мови програмування R (версія 3.6.1, бібліотеки “lavaan” і “psych”).

Методика вимірювання адаптації

У випадку вимірювання адаптації внутрішньо переміщених осіб спостерігається хороша відповідність моделі даним як для однофакторного, так і для трифакторного рішення, яке було сформовано на підставі теоретичних міркувань і розвідувального аналізу (див. табл. 1). Факторні навантаження на відповідні індикатори є значимими й досить високими (див. табл. 2). Це дає змогу будувати індекс адаптації для всіх індикаторів разом, а також індекси¹ для індикаторів, які належить до трьох окремих факторів. Сила зв'язку між першим і другим факторами становить 0,64, між першим і третім — 0,68, між

¹ Адитивні індекси.

другим і третім — 0,57 (у всіх трьох випадках зв'язок є значимим на рівні 0,001). Такі достатньо високі та близькі за силою кореляції між окремими факторами є очікуваними з огляду на прийнятну відповідність однофакторної моделі даним.

Досліджуючи валідність шкали адаптації, спостерігаємо однаковий зразок кореляцій в досліджуваній номологічній мережі для різних факторів: прямий зв'язок із соціальним самопочуттям і зворотний — із психологічним дистресом (див. табл. 3). Так, адаптація має прямий зв'язок із соціальним самопочуттям: чим вищою є адаптація, тим вищим є соціальне самопочуття (і навпаки). Значення коефіцієнта є досить високим, що підводить до думки, що адаптація, як ми її розглядаємо, і соціальне самопочуття є досить близькими за своєю суттю. Важливо зазначити, що фактор “Умови життя і психологічний стан” має найбільшу силу зв'язку, навіть трохи більшу, ніж індекс адаптації, який складається з усіх одинадцяти індикаторів, тобто цей фактор є найбільш визначальним і близьким до соціального самопочуття. Якщо розглядати психологічний дистрес, то напрям зв'язку є також логічним: чим вища адаптація, тим вищий рівень дистресу. Фактор “Умови життя і психологічний стан” також має найсильнішу кореляцію.

Загалом методика вимірювання адаптації є досить цілісною. Індикатори, що належать до фактора “Умови життя і психологічний стан”, можна розглядати як скорочену версію методики.

Таблиця 1

Показники факторної валідності методик вимірювання

Показник	Ідентичність		Адаптація		Пасивна інклюзія		Активна інклюзія	
	Один фактор	Три фактори	Один фактор	Три фактори	Один фактор	Три фактори	Один фактор: усі індикатори	Один фактор: без індикатора № 2
χ^2 (DWLS)	93,9	18,4	76,8	38,9	115,0	18,2	18,6	1,5
DF (ступені свободи)	27	24	44	41	14	11	9	5
χ^2 / DF	3,5	0,77	1,7	0,9	8,2	1,7	2,1	0,3
p-value	0,00	0,79	0,00	0,00	0,00	0,08	0,03	0,92
RMSEA (< 0,05)	0,11	0,00	0,06	0,00	0,19	0,06	0,07	0,00
CFI (> 0,95)	0,98	1,00	0,99	1,0	0,92	1,00	0,99	1,00
TLI (> 0,95)	0,97	1,00	0,98	1,0	0,89	0,99	0,99	1,00

Методика вимірювання ідентичності

У випадку вимірювання ідентичності внутрішньо переміщених осіб однофакторне рішення не демонструє необхідної якості моделі (див. табл. 1).

Ідентичність пояснюється трьома факторами: громадсько-територіальна ідентичність, ціннісно-орієнтаційна (політико-релігійна), професійно-вікова. Ці фактори були сформовані на підставі теоретичних міркувань і розвідувального аналізу (експлораторного факторного аналізу).

Трифакторна модель має прийнятну відповідність даним: $\chi^2 = 0,79$, CFI = 1,00, TLI = 1,00, RMSEA = 0,00, SRMR = 0,04. Навантаження спостережуваних змінних на латентну змінну є значимими і мають значення від 0,6 до 0,9 (див. табл. 2). Кожен з індикаторів демонструє досить високий зв'язок зі своїм фактором, а також не “випадає” з нього у смисловому плані. Сила зв'язку між першим і другим факторами становить 0,66, між першим і третім – 0,87, між другим і третім – 0,61. В усіх випадках $p < 0,001$.

Таблиця 2

**Факторні навантаження конфірмаційного факторного аналізу,
 $p < 0,001$**

Ідентичність		
Фактор № 1: Територіальна ідентичність	Як людина своєї національності, етнічного походження	0,76
	Як мешканець / мешканка історичного регіону України	0,88
	Як мешканець / мешканка населеного пункту (міста, села)	0,77
	Як виходець з певного мовно-культурного середовища	0,71
	Як представник / представниця групи переселенців	0,61
Фактор № 2: Політико-релігійна ідентичність	Як людина з певними політичними поглядами	0,75
	Як людина з певним ставленням до релігії	0,99
Фактор № 3: Професійно-вікова ідентичність	Як представник / представниця певної категорії зайнятості (робітник, студент, пенсіонер тощо)	0,63
	Як представник / представниця своєї вікової групи (молодого, середнього або старшого віку)	0,75
Адаптація		
Фактор № 1: Умови життя і психологічний стан	Житлові умови	0,69
	Медичне обслуговування	0,76
	Харчування	0,71
	Задоволення культурних потреб, дозвілля	0,74
	Необхідна соціальна допомога	0,62
	Працевлаштування, навчання, отримання пенсії	0,64
	Психологічний стан	0,77
Фактор № 2: Політична і громадська активність	Участь у виборах, політичному житті	0,66
	Громадська активність	0,80
Фактор № 3: Міжособистісні стосунки	Стосунки в родині	0,59
	Відносини з колегами, сусідами	0,62

Закінчення табл. 2

Пасивна інклюзія		
Фактор № 1: Державні інституції	Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб	0,70
	Місцеві державні адміністрації	0,97
Фактор № 2: Громадський сектор	Місцеві відділення громадських організацій, що опікуються проблемами переселенців	0,84
	Міжнародні благодійні організації	0,77
	Небайдужі люди, волонтери	0,76
Фактор № 3: Найближче оточення	Нові знайомі, колеги, сусіди	0,80
	Рідні та інші близькі люди	0,67
Активна інклюзія		
Фактор “Активна інклюзія”	Брати участь у роботі громадських організацій, що опікуються проблемами переселенців	0,70
	Здійснювати контроль діяльності державних служб, відповідальних за підтримку переселенців	0,81
	Підтримувати суспільну увагу до проблем переселенців у соціальних мережах та засобах масової інформації	0,64
	Шукати джерела фінансування (спонсорів, меценатів тощо) програм підтримки переселенців	0,78
	Брати участь у виборах кандидатом (або бути членом виборчої команди кандидата) з програмою розв’язання нагальних проблем переселенців	0,63
	Відносини з колегами, сусідами	0,62

Результати перевірки конструктивної валідності засвідчують помірні зв’язки з показниками психологічного дистресу та соціального самопочуття (див. табл. 3). У випадку соціального самопочуття це прямий зв’язок, у випадку психологічного дистресу — зворотний. Отже, чим більшою мірою людина відчуває себе своєю на новому місці проживання як представник / представниця певної соціальної групи, тим вищим є рівень його / її самопочуття. І навпаки, чим більш вираженим є відчуття себе своїм на новому місці проживання, тим меншим є психологічний дистрес (і навпаки). Така тенденція виглядає досить логічною.

Однак слід відзначити, — ототожнення себе з певною професійною і віковою групою найменшою мірою впливає на рівень психологічного дистресу і соціального самопочуття. Так, коефіцієнти кореляції у третього фактора є найменшими. Ця складова найменше впливає на рівень самопочуття чи психологічного стану переселенця, оскільки її показники є досить гомогенними. На новому місці проживання внутрішньо переміщені особи більшою мірою відчувають себе: представником / представницею своєї вікової групи (69,0%), своєї національності / етнічної групи (69,0%), представником / представницею певної категорії зайнятості (67,0%).

Значно менше вони відчувають себе своїми у якості: людини з певними політичними поглядами (49,0%), мешканця / мешканки певного населеного

пункту (48,0%), представника / представниці групи переселенців (42,0%). Як бачимо, переселенці здебільшого ще не ідентифікують себе з новим місцем проживання і відчувають певне неприйняття іншими їхніх політичних поглядів. Головними джерелами ідентичності для переселенців виступають аскриптивні (вік, стать, етнічна, расова належність) та економічні ознаки (робота, професія, класи, посади).

Загалом ми можемо говорити про доцільність використання цієї методики для вимірювання ідентичності ВПО за трьома основними ознаками: громадсько-територіальна, ціннісно-орієнтаційна (політико-релігійна) та професійно-вікова.

Таблиця 3

Результати конструктивної перевірки методик вимірювання

Методика	Варіант індексу	Психологічний дистрес	Соціальне самопочуття
Ідентичність	Усі індикатори	-0,34**	0,37**
	Фактор № 1	-0,31**	0,33**
	Фактор № 2	-0,32**	0,36**
	Фактор № 3	-0,19**	0,22**
Адаптація	Усі індикатори	-0,40***	0,63***
	Фактор № 1	-0,39***	0,66***
	Фактор № 2	-0,19***	0,27***
	Фактор № 3	-0,28***	0,35***
Пасивна інклюзія	Усі індикатори	-0,25***	0,33***
	Фактор № 1	-0,09	0,14
	Фактор № 2	-0,17*	0,25***
	Фактор № 3	-0,33***	0,37***
Активна інклюзія	Усі індикатори	-0,04	-0,03
	П'ять індикаторів (без №2)	-0,02	-0,08
	Індикатор №2 окремо	-0,09	0,17^

*** p -value < 0,001; * p -value < 0,05; ^ p -value = 0,07.

Методика вимірювання пасивної інклюзії

Однофакторне рішення не демонструє необхідної якості моделі. Своєю чергою, альтернативна трифакторна модель є прийнятною за всіма показниками, окрім RMSEA (див. табл. 1). Але в останньому випадку показник є дуже близьким до необхідного. Таким чином, цілком можна припустити факторну валідність методики.

Враховуючи змістову наповненість факторів, їх можна найменувати “державні інституції”, “громадський сектор” та “найближче оточення” (див. табл. 2). Кожен з індикаторів демонструє високий зв’язок зі своїм фактором, а також не “випадає” з нього у смисловому значенні. Сила зв’язку між першим і другим факторами становить 0,60, між першим і третім — 0,35, між другим і третім — 0,41. В усіх випадках $p < 0,001$.

Цікавими є результати конструктної валідації (див. табл. 3). Загалом рівень пасивної інклюзії помірно пов'язаний з показниками психологічного дистресу та соціального самопочуття. Водночас у силі зв'язку між рівнем психологічного дистресу та соціального самопочуття, з одного боку, та адитивними значеннями окремих факторів — з іншого, спостерігаються значні відмінності. По-перше, між значеннями першого фактора і контрольними змінними взагалі нема статистично значимого зв'язку. По-друге, значення другого фактора демонструють силу зв'язку, нижчу за загальну, а третього — вищу. Таким чином, різні частини методики вимірювання пасивної інклюзії різною мірою включені (або взагалі не включені) до номологічної мережі.

Урівень із загальними елементами номологічної мережі у випадку пасивної інклюзії на окрему увагу заслуговує такий параметр, як дискримінація¹. З'ясовано, що зв'язок рівня дискримінації із загальним рівнем пасивної інклюзії дорівнює $-0,47$ ($p < 0,001$). Для першого фактора відповідне значення становить $-0,40$ ($p < 0,001$), для другого воно дорівнює $-0,31$ ($p < 0,001$), для третього становить $-0,36$ ($p < 0,001$). Ці результати демонструють доволі очевидний факт — рівень очікувань на допомогу в новому навколишньому середовищі значною мірою зумовлений ступенем дискримінації в ньому. Показовою є універсальність цього зв'язку.

Нарешті, самооцінки пасивної інклюзії слід зіставити зі справжнім досвідом респондентів, який стосується отримання допомоги з відповідних джерел. У випадку державних інституцій такий зв'язок становить $0,36$ ($p < 0,001$), у випадку громадського сектору він дорівнює $0,52$ ($p < 0,001$), у випадку найближчого оточення зв'язок досягає $0,57$ ($p < 0,001$). Сила зв'язку для узагальненого досвіду та всіх самооцінок щодо пасивної інклюзії дорівнює $0,51$ ($p < 0,001$). Знову ж таки дещо “просідає” зв'язок для фактора, що має стосунок до державних інституцій.

Отже, хоча методика вимірювання пасивної інклюзії демонструє прийнятні результати факторної та конструктної валідації (особливо щодо зв'язку з рівнем дискримінації), вона має окремі недоліки у випадку індикаторів, які призначені для вимірювання ефективності державних інституцій, коли ми розглядаємо задоволеність соціальних потреб та психологічний стан.

Можливою причиною цього є недостатня деталізація відповідної частини індикаторів. Як зазначив в особистій бесіді експерт О. Іщенко² після аналізу інструментарію, відповідні зміни можуть стосуватися таких моментів: 1) лишилися поза увагою органи місцевого самоврядування (місце-

¹ Дискримінацію вимірювали за допомоги набору запитань щодо того, чи доводилося респондентові стикатися з дискримінацією стосовно себе з боку колег, державних службовців, роботодавців, сусідів, орендодавців, учителів у школі, де навчаються його/її діти. На підставі отриманих відповідей було розраховано адитивний індекс з діапазоном можливих значень від 6 до 30, де 6 означає відсутність дискримінації, а 30 — її максимальний рівень.

² Олександр Іщенко — провідний економіст відділу економічних проблем соціальної політики Інституту економіки промисловості НАН України (до вересня 2014 дислокувався у Донецьку, після чого був переміщений до Києва). З проблемами ВПО О. Іщенко знайомий з власного життєвого досвіду.

вий голова, місцеві ради та їхні виконкоми); 2) безпосередній стосунок до проблем переселенців, можливо, навіть більший, ніж Міністерство з питань тимчасово окупованих територій, мають також такі державні структури, як Міністерство соціальної політики України, Пенсійний фонд України, Державна служба зайнятості (хоча останні дві неоднаково важливі для всіх категорій переселенців).

З огляду на це, ми вважаємо, що можна розширити перелік індикаторів, додавши зазначені органи влади.

Методика вимірювання активної інклюзії

Однофакторне рішення демонструє дуже високу якість моделі (див. табл. 1), але лише за умови вилучення з неї другого індикатора (“Переказувати кошти нужденним родинам переселенців”). Таким чином, факторна валідність методики після її невеликої модифікації не підлягає сумніву. Усі індикатори, включені до фінальної моделі, тісно пов’язані з латентною змінною (див. табл. 2).

А от результати конструктивної валідації (див. табл. 3) можна назвати цілком незадовільними. Так, адитивні значення методики активної інклюзії демонструють відсутність зв’язку з рівнем дистресу та соціального самопочуття. Можливим поясненням цих результатів є те, що пропонується методика насправді вимірює не феномен активної інклюзії, а певну особистісну рису, що не пов’язана з іншими елементами номологічної мережі.

Таблиця 4

Зв’язок між самооцінкою активної інклюзії та її дійсними проявами

Напрями самооцінки/активності	Сила зв’язку
Участь у роботі громадських організацій, що опікуються проблемами переселенців	0,34
Переказ коштів нужденним родинам переселенців	0,34
Контроль діяльності державних служб, відповідальних за підтримку переселенців	0,19
Підтримка суспільної уваги до проблем переселенців у соціальних мережах та засобах масової інформації	0,30
Пошук джерел фінансування (спонсорів, меценатів тощо) програм підтримки переселенців	0,37
Участь у виборах кандидатом (або членом виборчої команди кандидата) з програмою розв’язання нагальних проблем переселенців	0,24

Водночас у разі зіставлення самооцінок щодо різних аспектів активної інклюзії та її реальних проявів¹ (змістовно вони відповідають пунктам методики) відповідна сила зв’язку становить 0,43 ($p < 0,001$). При цьому різні

¹ Для оцінки проявів активної інклюзії використовувалася бінарна шкала з відповідями “так” або “ні”.

напрями самооцінки/активності демонструють досить відмінну силу зв'язку (див. табл. 4). Як видно, у разі зіставлення з поведінковими проявами сила зв'язку є дещо нижчою за показники пасивної інклюзії.

Отже, в разі використання методики активної інклюзії ми отримуємо дещо суперечливі результати. При високих показниках факторної валідності фіксується відсутність зв'язку з індивідуальним благополуччям, а також досить помірний зв'язок з поведінковими проявами. Таку ситуацію можна пояснити двома чинниками. Перший стосується належності змісту методики до тих тем, які спонукають респондента до соціально схвальних відповідей. Другий пов'язаний з тим, що активна інклюзія може бути великою мірою зумовлена особистими якостями респондентів. У цьому її значенні вона може помірно залежати від ситуації, в якій опинився той чи той індивід. З огляду на це зміст методики є цілком прийнятним, але слід запитувати не про готовність респондента до певної діяльності, а про його справжню активність у відповідних сферах діяльності.

Висновки

У результаті апробації з'ясувалося, що методики вимірювання соціальної адаптації та зміни ідентичностей відповідають вимогам факторної та конструктивної валідності й можуть бути використані для визначення особливостей адаптації та ідентифікації мігрантів. Такий самий висновок можна зробити щодо методики визначення рівня пасивної інклюзії. Шкала вимірювання активної інклюзії не продемонструвала конструктивної валідності. На нашу думку, це свідчить про необхідність її зміни, а саме – більш правильного фокусування (зміщення уваги респондента з самооцінок на дійсні поведінкові прояви). Важливим кроком упровадження в соціальну практику розроблених і апробованих методик має бути їх використання в моніторингових і панельних дослідженнях динаміки сприйняття різними категоріями мігрантів свого соціального становища за нових життєвих обставин.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

Методика вимірювання адаптації

Наскільки змінилися, якщо порівняти з періодом безпосередньо до переселення, перелічені нижче умови та обставини Вашого життя...?

ДАЙТЕ ОДНУ ВІДПОВІДЬ У КОЖНОМУ РЯДКУ

Код	Умови та обставини	1 – істотно погіршили- ся	2 – дещо погіршили- ся	3 – важко сказати, покращили- ся чи ні	4 – дещо покращи- лися	5 – істотно по- кращилися
A1	Житлові умови	1	2	3	4	5
A2	Медичне обслу- говування	1	2	3	4	5
A3	Харчування	1	2	3	4	5
A4	Задоволення культурних по- треб, дозволя	1	2	3	4	5
A5	Необхідна соціальна допо- мога	1	2	3	4	5
A6	Участь у вибо- рах, політично- му житті	1	2	3	4	5
A7	Громадська ак- тивність	1	2	3	4	5
A8	Стосунки в ро- дині	1	2	3	4	5
A9	Стосунки з колегами, сусідами	1	2	3	4	5
A10	Працевлашту- вання, навчання, отримання пенсії	1	2	3	4	5
A11	Психологічний стан	1	2	3	4	5

ДОДАТОК 2

Методика вимірювання зміни ідентичностей

Наскільки своїм / своєю чи чужим / чужою Ви відчуваєте себе на новому місці проживання як представник / представниця перелічених нижче соціальних груп...? ДАЙТЕ ОДНУ ВІДПОВІДЬ У КОЖНОМУ РЯДКУ

Код	Ідентичності	1 – чужим / чужою	2 – радіше чу- жим / чу- жою, ніж своїм / своєю	3 – важко ска- зати, своїм / своєю чи чужим / чужою	4 – радіше своїм / своєю, ніж чужим / чужою	5 – своїм / своєю
I1	Як людина своєї національності, етнічної групи	1	2	3	4	5
I2	Як мешканець / мешканка історичного регіону України	1	2	3	4	5
I3	Як мешканець / мешканка населеного пункту (міста, села)	1	2	3	4	5
I4	Як представник / представниця певної категорії зайнятості (робітник, студент, пенсіонер тощо)	1	2	3	4	5
I5	Як представник / представниця своєї вікової групи (молодого, середнього або старшого віку)	1	2	3	4	5
I6	Як людина з певними політичними поглядами	1	2	3	4	5
I7	Як людина з певним ставленням до релігії	1	2	3	4	5
I8	Як виходець з певного мовно-культурного середовища	1	2	3	4	5
I9	Як представник / представниця групи переселенців	1	2	3	4	5

ДОДАТОК 3

Методика вимірювання пасивної інклюзії

Враховуючи Ваш особистий досвід, оцініть, будь ласка, наскільки Ви як переселенець / переселенка можете розраховувати на необхідну для Вас підтримку з боку...? ДАЙТЕ ОДНУ ВІДПОВІДЬ У КОЖНОМУ РЯДКУ

Код	Суб'єкти допомоги	1 – не можу розрахову- вати	2 – радіше не можу	3 – важко ска- зати, можу чи ні	4 – радіше можу	5 – можу роз- раховувати на необхід- ну під- тримку
ПІ1	Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб	1	2	3	4	5
ПІ2	Місцевих державних адміністрацій	1	2	3	4	5
ПІ3	Місцевих відділень громадських організацій, що опікуються проблемами переселенців	1	2	3	4	5
ПІ4	Міжнародних благодійних організацій	1	2	3	4	5
ПІ5	Небайдужих людей, волонтерів	1	2	3	4	5
ПІ6	Нових знайомих, колег, сусідів	1	2	3	4	5
ПІ7	Рідних та інших близьких людей	1	2	3	4	5

ДОДАТОК 4

Методика вимірювання активної інклюзії

**Враховуючи Ваші реальні можливості, оцініть, будь ласка, наскільки Ви як переселенець / переселенка готові до перелічених нижче дій?
ДАЙТЕ ОДНУ ВІДПОВІДЬ У КОЖНОМУ РЯДКУ**

Код	Різновиди дій	1 – не готовий(-а)	2 – радше не готовий(-а)	3 – важко сказати, готовий(-а) чи ні	4 – радше готовий(-а)	5 – готовий(-а)
AI1	Брати участь у роботі громадських організацій, що опікуються проблемами переселенців	1	2	3	4	5
AI2	Переказувати кошти нужденним родинам переселенців	1	2	3	4	5
AI3	Здійснювати контроль діяльності державних служб, відповідальних за підтримку переселенців	1	2	3	4	5
AI4	Підтримувати суспільну увагу до проблем переселенців у соціальних мережах та засобах масової інформації	1	2	3	4	5
AI5	Шукати джерела фінансування (спонсорів, меценатів тощо) програм підтримки переселенців	1	2	3	4	5
AI6	Брати участь у виборах як кандидат (або член виборчої команди кандидата) з програмою розв'язання нагальних проблем переселенців	1	2	3	4	5

Джерела

- Головаха, Е.И., Горбачик, А.П., Любивая, Т.Я., Панина, Н.В., Урсуленко, К.В. (2007). Индекс субъективной надёжности: конструирование методики. *Социология*, 3, 87–98.
- Головаха, Е., Панина, Н. (2007). Национальная толерантность и идентичность в Украине. В: *Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации* (с.с. 43–68). Киев: Институт социологии НАН Украины.
- Горбачик, А., Любива, Т., Нікітіна, Т. (2015). Перевірка валідності та надійності шкали культурного інтелекту в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 132–148.
- Дембіцький, С. (2019). *Розробка соціологічних тестів: методологія і практики її застосування*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Панина, Н. (1998). Вимірювання в соціології та принципи застосування тестів у масових опитуваннях. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1/2, 53–68.
- Панина, Н. (2008). *Вопросы теории, методологии, технологии социологического исследования и профессиональной этики* / Под ред. Е. Головахи (т. 1). Киев: Факты.
- DeVellis, R.F. (2016). *Scale Development: Theory and Applications*. S.I.: SAGE Publications.
- Ivaschenko-Stadnik, K. (2017). The Social Challenge of Internal Displacement in Ukraine: The Host Community's Perspective. In: *Migration and the Ukraine Crisis: A Two-Country Perspective* / Ed. by A. Pikulichka-Wilczewska, G. Uehling (pp. 25–48). Bristol: E-International Relations.
- Miller, D., Salkind, N. (2002). *Handbook of research design and social measurement*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE.

Одержано 21.04.2020

References

- Golovakha, Ye., Gorbachyk, A., Liubyva, T., Panina, N., Ursulenko, K. (2007). Subjective reliability index: producing of methodology. [In Russian] *Sotsiologia*, 3, 87–98. [= Головаха, Горбачик, Любивая, Панина, Урсуленко 2007]
- Golovakha, Ye., Panina, N. (2007). National tolerance and identity in Ukraine. [In Russian] In: *National-Civilian Identities and Tolerance. Experience of Russia and Ukraine during Transformation* (pp. 43–68). Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [= Головаха, Панина 2007]
- Gorbachyk, A., Liubyva, T., Nikitina, T. (2015). Testing validity and reliability of the Cultural Intelligence Scale (CQS) in Ukraine. [In Ukrainian] *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 1, 132–148. [= Горбачик, Любива, Нікітіна 2015]
- Dembyts'kyi, S. (2019). *Development of Sociological Tests: Methodology and Practices*. [In Ukrainian] Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [= Дембіцький 2019]
- Panina, N. (1998). Measurements in Sociology and Principles of Using Tests in Mass Surveys. [In Ukrainian] *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 1/2, 53–68. [= Панина 1998]
- Panina, N. (2008) *Questions of theory, methodology, technology of sociological research and professional ethics* / Ed. by Ye. Golovakha (vol. 1). Kyiv: Fakty. [= Панина 2008]
- DeVellis, R.F. (2016). *Scale Development: Theory and Applications*. S.I.: SAGE Publications.
- Ivaschenko-Stadnik, K. (2017). The Social Challenge of Internal Displacement in Ukraine: The Host Community's Perspective. In: *Migration and the Ukraine Crisis: A Two-Country Perspective* / Ed. by A. Pikulichka-Wilczewska, G. Uehling (pp. 25–48). Bristol: E-International Relations.
- Miller, D., Salkind, N. (2002). *Handbook of research design and social measurement*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE.

Received 21.04.2020

ЄВГЕН ГОЛОВАХА, СЕРГІЙ ДЕМБІЦЬКИЙ, ОКСАНА ЖУЛЕНЬОВА, ТЕТЯНА ЛЮБИВА

Методики дослідження адаптації, інклюзії та зміни ідентичностей за умов масових міграцій: розроблення та апробація

Метою дослідження, результати якого віддзеркалено у статті, є розроблення та апробація інструментарію соціологічного дослідження процесів адаптації, інклюзії та зміни ідентичностей за умов масових міграцій, а також з'ясування в пілотному дослідженні можливості застосування розроблених методик. Для пілотажу методик цільову групу було визначено як сукупність внутрішньо переміщених осіб (ВПО), утворену у зв'язку з воєнними подіями, які відбуваються на Донбасі. Онлайн-анкета у програмному забезпеченні Lime Survey включала блоки запитань про ідентичність, інклюзію, адаптацію, соціальне самопочуття, психологічний дистрес, а також низку фактологічних і соціально-демографічних запитань. Факторну валідність перевірено за допомоги конфірматорного факторного аналізу з використанням методу діагонально зважених найменших квадратів (DWLS). Стосовно конструктивної валідації використано індекс психологічного дистресу SCL-9-NR та Інтегральний індекс соціального самопочуття (ІСС-20). У результаті апробації з'ясовано, що методики вимірювання соціальної адаптації та зміни ідентичностей відповідають вимогам факторної та конструктивної валідності й можуть бути застосовані для визначення особливостей адаптації та ідентифікації мігрантів. Такий самий висновок зроблено щодо методики визначення рівня пасивної інклюзії. Шкала вимірювання активної інклюзії не виявила ознак конструктивної валідності, що означає необхідність її принципового доопрацювання за результатами апробації.

Ключові слова: міграція, адаптація, інклюзія, ідентичність, дистрес, соціальне самопочуття, опитування, вимірювання, шкала, валідність

ЕВГЕНИЙ ГОЛОВАХА, СЕРГЕЙ ДЕМБИЦКИЙ, ОКСАНА ЖУЛЕНЕВА, ТАТЬЯНА ЛЮБИВА

Методики исследования адаптации, инклюзии и смены идентичностей в условиях массовых миграций: разработка и апробация

Целью исследования, результаты которого отражены в статье, является разработка и апробация инструментария социологического исследования процессов адаптации, инклюзии и изменения идентичности в условиях массовых миграций, а также выяснение в пилотном исследовании возможности применения разработанных методик. Для пилотажа методик целевая группа была определена как совокупность внутренне перемещенных лиц (ВПЛ), которая образовалась в связи с военными событиями, происходящими на Донбассе. Анкета в программном обеспечении Lime Survey включала блоки вопросов об идентичности, инклюзии, адаптации, социальном самочувствии, психологическом дистрессе, а также ряд фактологических и социально-демографических вопросов. Факторная валидность проверена с помощью конфірматорного факторного анализа с использованием метода диагонально взвешенных наименьших квадратов (DWLS). Для конструктивной валидации использованы индекс психологического дистресса SCL-9-NR и Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС-20). В результате апробации выяснилось, что методики измерения социальной адаптации и изменения идентичностей соответствуют требованиям факторной и конструктивной валидности и могут быть использованы для определения особенностей адаптации и идентификации мигрантов. Такой же вывод был сделан по методике определения уровня пассивной инклюзии. Шкала измерения активной

інклюзії не показала признаков конструктивной валидности, что означает необходимость ее принципиальной переработки по результатам апробации.

Ключевые слова: миграция, адаптация, инклюзия, идентичность, дистресс, социальное самочувствие, опрос, измерение, шкала, валидность

YEVEN GOLOVAKHA, SERHII DEMBITSKYI, OKSANA ZHULENIOVA,
TETIANA LIUBYVA

Methods for studying adaptation, inclusion and change of identities under conditions of mass migration: development and approbation

The purpose of this article is to present contributions to the development and testing of sociological tools to study processes of adaptation, inclusion and identities change during periods of large-scale migration triggered by armed conflict. The contribution also implies identifying in the pilot survey opportunities and limitations of these tools. Theories explaining adaptation, social inclusion and identities change were validated in previous works by Nataliia Panina, Yevhen Golovakha and Kateryna Ivaschenko. Internally displaced persons (IDPs) as a group resulting from the combat in Donbas were the target group of the pilot survey. The survey was implemented online and contained sets of questions on identity, social inclusion, adaptation (and problems related to it), social well-being and psychological distress. To verify whether the respondent belongs to the target group some factual and sociodemographic questions were also included. Data were collected using Lime survey web application. The majority of survey forms were submitted via Facebook or via website of Ukrainian Association of Displaced Persons. Factor validity was tested using confirmatory factor analysis based on Diagonally Weighted Least Squares method. For construct validation, the Index of Psychological Distress SCL-9-NR and the Integral Index of Social Well-Being (IISW-20) were used. As a result of testing, it was confirmed that measurement methodologies of social adaptation and identity change satisfy the requirements of factor and construct validity, and thus could be used to study specifics of adaptation and identification of migrants. The same conclusion was made regarding the methodology of passive inclusion. Scale of active inclusion has not shown evidence for construct validity which means that it should be substantially changed basing on the results of the pilot survey.

Keywords: migration, adaptation, inclusion, identity, distress, social well-being, survey, measurements, scale, validity